

Bayram DEMİRCİGİL*

Kur'ân'ın anlaşılması, geçmişten günümüze Müslümanların zihnini daima meşgul eden bir mesele olmuş, bu hususta yazılan tefsirlerle konuya ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ancak geleneksel bakış açısının yanı sıra modern zamanlarla birlikte ortaya çıkan yeni düşünceler Kur'ân'a farklı yaklaşım ve anlayışları beraberinde getirmiş ve bu alanda çok sayıda çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır. Gerek Doğu'da gerekse Batı'da Müslümanlarca yapılan bu çalışmaların önemli bir kısmında modernite karşısında savunmacı bir üslubun hâkim oluşu hemen dikkat çekmektedir. Londra Üniversitesi'ne bağlı, kısa adı SOAS olan School of Oriental and African Studies'te akademisyen olarak görev yapan ve Kur'ân'la ilgili çalışmalarıyla tanınan Muhammad Abdel Haleem, genel okuyucunun yanı sıra özellikle Batılı ilim ve fikir çevrelerine yönelik olarak telif ettiği bu eserin önsözünde, Fazlur Rahman'ın (ö. 1988) *Major Themes of the Qur'an (Kur'ân'ın Ana Konuları)* başlıklı eserinde ortaya koyduğu çabayı daha ileriye taşıma yönünde bir irade ortaya koyduğunu dile getirmektedir.

Kitabın hedef kitlesinin öncelikli olarak Batı'da Kur'ân'a dair konulara ilgi duymakla birlikte Kur'ân hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan ve önyargılı davranan çevreler olduğu harc-ı âlem pek çok konunun kitapta ayrıntılı olarak yer almasından da açıkça belli olmaktadır. Kur'ân hakkında Batılılarca ciddi yanlış anlamalara sahne olan, kadının dövülmesi ve çok eşlilik gibi meseleler ile İslam'ın savaş dini olduğu ve gayr-ı Müslimleri Müslüman olmaya zorladığı yönündeki iddialara ilave olarak Kur'ân vahyine giriş, Kur'ân'ın Müslümanların hayatındaki önemi, Kur'ân'ın anlatım üslubu ve Kur'ân'da yer alan evlilik ve boşanma, savaş ve barış, İslam'da hoşgörü, hayat ve ötesi, Kur'ân'da cennet tasvirleri gibi konuları yazar, Kur'ân'dan sık sık alıntılarda bulunarak ve Kitab-ı Mukaddes'ten pasajlarla karşılaştırmalar yaparak ele almaktadır. Bu çalışma, on üç bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir.

Yazar, birinci bölümde Kur'ân vahyinin başlamasını incelerken Kur'ân'ın, olayları ne Eski Ahit'te olduğu gibi kronolojik biçimde ne de Yeni Ahit'te ol-

* Okt. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
(bdemircigil@sakarya.edu.tr)

DOI: <http://dx.doi.org/10.17335/sakaifd.355481>

Geliş T. / Received Date: 17/11/2017

Kabul T. / Accepted Date: 04/12/2017

duğu gibi biyografi şeklinde ele aldığı, bunun yerine doğrudan konuya girdiğini anlatmaktadır. Vahiy ve peygamberlik kavramlarını ele alırken Kur'ân vahyi ile hadis arasında ayrıma gidildiğinden ve Hz. Peygamber tarafından başlangıçta hadislerin yazılmasının yasaklandığından bahsetmektedir. Bu çerçevede hadislerin gerek metin gerekse sened yönünden otantikliği hususunda muhtelif değerlendirmeler olmasına rağmen Kur'ân'ın otantikliği hususunda herhangi bir kuşku bulunmadığını söylemektedir. Müslümanlar açısından genel kabule mazhar olan bu kanaat ve inancın çok sayıda Batılı araştırmacı tarafından paylaşılmadığı ve tartışmaya açıldığı dikkate alındığında yazarın bu hususta müdellel açıklamalarda bulunması beklenirdi. Ancak eserde Batılı çevreleri ikna etme çabası açıkça gözlenen yazarın bu hayati konuya değinmediği görülmektedir.

Yazar, Kur'ân tarihi ve Kur'ân'ın özellikleriyle ilgili bazı açıklamaların ardından sözü Kur'ân'ın tercümesine getirmekte ve Kur'ân'ın tanımında onun aslının Arapça oluşuna dikkat çekerek bu yönüyle kendisinin Kitâb-ı Mukaddes'ten farklı özellikte olduğunu belirtmektedir. İngilizce'ye yapılan Kur'ân çevirilerinde bazı zaafın bulunmasının yanı sıra bu çevirilerde Kur'ân'ın belagat yönünün ihmal edildiğini dile getirmektedir. İlk Kur'ân çevirisini yapan Alexander Ross'un (ö. 1654) Arapça bilmediğini, çevirisini Fransızca metin üzerinden gerçekleştirdiğini, daha sonraki süreçte Marmaduke Picktall (ö. 1936), Richard Bell (ö. 1952), John Arberry (ö. 1969) ve E. H. Rodwell (ö. 1984) gibi Batılı yazarların yaptığı tercümelere Arap dili ve edebiyatı alanında yetkinlikte bir artış ve Kur'ân'a yönelik önyargılarda azalma görülmekle birlikte Kur'ân'ın şu ana kadar bu konuda uzmanlaşmış hiçbir Arap âlimi tarafından çevirisinin yapılmadığını, oysa bu tür çalışmalara ihtiyaç bulunduğunu anlatmaktadır.

Yazar, bu bölümde son olarak Kur'ân'ın anlatım özelliklerinden bahsederken Kur'ân'ın kronolojik ya da konusal bir tertibe sahip olmadığını, inanç, ibadet, hukuk ve ahlakın iç içe geçtiğini vurgulamaktadır. Kur'ân'da cümleler arasındaki bağlantıların muhtelif bağlaçlar ve zamirlerle ya da tekrarlarla sağlandığına işaret ettikten sonra Richard Bell'in Alak sûresinin ilk sekiz ayetiyle diğer ayetleri arasında bir ilişki bulunmadığı yönündeki iddiasının yanlışlığına değinmekte ve "Eğer Bell, Râzî'nin tefsirini okusaydı, kendi yaptığı Kur'ân tercümesi ve tefsirindeki çok sayıda örnekle ilgili fikrini değiştirdi." değerlendirmesini yapmaktadır. Ayrıca Kur'ân yazıya geçirilirken paragraf şeklinde ayrılmasıyla Kur'ân'ın İngilizce'ye çevirisini yapan kimselerin ayetler arasında konu bütünlüğünü sağlayamadıklarını, zaman zaman bu hususta hatalı sonuçlara ulaştıklarını kaydetmektedir. Mesela, Bakara sûresinde yer alan savaş olgusu hakkında bazı çevirmenlerin konuyu 190-195. ayetler çerçevesinde ele aldığı, oysa konunun başlangıç itibarıyla bir ayet

öncesinden, bitiş itibarıyla de bir ayet sonrasında olmak üzere 189-196. ayetler arasının dikkate alınarak incelenmesinin gerektiğini, ancak bu takdirde Müslümanlardan gayr-ı Müslimlerle savaşılması emriyle onların hac görevlerini ifade etmek üzere Mekke'ye girmelerinin engellenmeleri arasındaki bağlantının anlaşılacağını dile getirmektedir. Kur'an'ın anlaşılmasında esbâb-ı nüzul bilgisine bigâne kalınamayacağını, İngilizce'ye çevrilen ibarenin bağlamından uzaklaşacağını, özellikle zamirler konusunda bu durumun daha çok görüldüğünü, Arapça'nın aksine modern İngilizce'de ikinci şahıs zaiminde tekil-çoğul ya da eril-dişil ayrımı yapılmadığını anlatmaktadır. Yazarın bu bölümde son olarak hurûf-ı mukattaa ile ilgili bazı görüşlere ve sûre isimlerinin konuluş gerekçesine değinirken, bu isimlerin tevkîfi olup olmadığına temas etmemesini bir eksiklik olarak kaydetmemiz mümkündür.

Yazar, ikinci bölümde, Fâtiha sûresini ele almakta ve bu sûrenin faziletinden ve genel özelliklerinden bahsetmektedir. Daha sonra bu sûrenin ayetlerini tek tek ele alarak tefsirini yapmakta ve kelimelerinin anlamlarını açıklamaktadır. Bu açıklamalar, genelde bilinen hususların tekrarı olmakla birlikte bu bağlamda İngilizce çevirilerde, sûrede geçen bazı kelimelerin anlamlarını tam olarak yansıtılmadığından bahsetmesinin önemli olduğu söylenebilir. Mesela, Fâtiha sûresinde geçen "hamd" kelimesinin hem övgü hem de şükür anlamını içerdiğini, ancak İngilizce Kur'an çevirilerinde bu anlamlardan birinin göz ardı edildiğini, "rab" kelimesinin hem "efendi, sahip" hem de "rızkı veren, besleyen" anlamlarına geldiğini ancak İngilizce çevirilerde bu anlamlardan birinin yansıtılmadığını söylemektedir. Fâtiha sûresinin son ayetindeki "el-mağdûbi aleyhim" ibaresinin pek çok çeviride "gazap ettiğin kişiler" şeklinde yer aldığını, oysa gazabın Allah'tan olduğu gibi melekler, insanlar ve diğer varlıklardan da gelebileceğini, dolayısıyla bu ifadenin "gazaba uğrayanlar" şeklinde çevrilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Daha sonra Fâtiha sûresinin fonetik özelliklerinden söz etmektedir. Ardından Fâtiha sûresini Yeni Ahit'te yer alan *The Lord's Prayer* adlı dua ile karşılaştıran Batılı bilim adamlarından H. Winkler'in Fâtiha sûresinin bu duaya dayandığı iddiasını ele almaktadır. Uzunluk ve şekil açısından benzerlikten söz edilebilse de gerek anlatım üslûbu, gerek içerik, gerekse sahip olduğu fonksiyon açısından Fâtiha sûresinin *The Lord's Prayer*'dan çok farklı olduğunu ayrıntılı olarak yazar eserinde incelemektedir.

Yazar, üçüncü bölümde Kur'an'ın ana konularından biri olarak "su" konusunu ele almaktadır. Bu elementin Kur'an'da bilimsel bir bilgi olarak değil, Allah'ın varlığı, birliği, kudreti, görüp gözetmesi ve yeniden dirilişi sembolize etmesi bağlamında yer aldığını anlatmaktadır. Ancak yazarın, Kur'an'daki ana konulardan biri olarak böyle bir konuya ayrı bir başlık tahsis etmesini

anlamak zordur. Zira “su” konusu Kur’ân’ın ana konularından biri olarak kabul edilecek olursa bu çerçeveye dâhil edilebilecek “nimetler, hayvanlar, bitkiler” gibi daha pek çok konunun bulunduğu söylenebilir.

Yazar dördüncü bölümde evlilik ve boşanma konusunu ele almaktadır. İslam’da evlilik müessesesinin önemini vurguladıktan sonra sözü Batılı çevrelerce hüsnü kabul görmeyen Kur’ân’da çok eşlilik konusuna getirmektedir. Buna göre, eşlerden herhangi birine karşı adaletsiz davranılması durumunda Kur’ân’da çok eşliliğe izin verilmediği, çok eşliliğin bir emir ya da tavsiye olmayıp belli şartlarda izin verilen bir uygulama olduğu, kadının çok evliliğe zorlanamayacağı, bazı İslam ülkelerinde olduğu gibi kadının nikâh esnasında erkeğin kendi üzerine evlenmemesi şartı koşabileceği gibi açıklamalarda bulunmaktadır. Savunmacı bir üslubun hâkim olduğu bu açıklamaların Batılı bir zihni ikna etmesi pek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu yaklaşımda ısrarcı olunmasının bir anlamı bulunmamaktadır. Zira çok evlilik konusunun “belli şartlar” ya da “zorunlu haller”le sınırlanarak bu zihin dünyasına olumlu sinyal gönderme çabasının pek de ikna edici bir tarafı yoktur. Yazarın buna benzer bir yaklaşımını kadının “nüşûz”u durumunda atılacak adımlara dair Nisâ sûresinin 34 ve 35. ayetleriyle ilgili açıklamalarında da görmek mümkündür. Tefsirlerde ağırlıklı olarak “kadının kocasına asi olması” anlamına geldiği kabul edilen bu kavramı yazar, muhtemelen kadın-erkek eşitliğine inanan modern aklı ikna çabasıyla “kadının kocasını başkasıyla aldatması” anlamında kullanmaktadır. Söz konusu adımlardan “nasihat edin” şeklindeki tavsiyenin de “Allah’ı ve onun öğretilerini hatırlatın” manasında olduğunu iddia etmekte, “kadının yatakta yalnız bırakılması” veya “dövülmesi” adımlarıyla ilgili de benzer yaklaşımlar sergilemektedir. Kadına boşanma hakkının verilmesi konusuyla ilgili de bu tür bir yaklaşımı benimsemektedir.

Yazar, beşinci bölümde de bir önceki bölümde olduğu gibi tartışmalı konulardan olan Kur’ân’da savaş ve barış mevzuuna yer vermiştir. Bu bölümde yazar, İslam’da barış halinin asıl olmakla birlikte dünyada fesadın egemen olmasını engellemek gibi sebeplerle savaşın kaçınılmaz olduğunu, bu hususun bazı Batılı bilim adamları ve Müslüman yazarlarca bağlamından koparılarak çarpıtmalara maruz kaldığını, oysa dinde zorlama olmadığını, cihad ve i’lâ-i kelimetullah kavramlarının “kutsal savaş” kavramıyla birbirine karıştırıldığını anlatmaktadır. Kur’ân’da “kılıç ayeti” diye bir kavramın bulunmadığını ve Batılılarca cihad ayetlerinin siyâk ve sibakının göz ardı edilerek anlaşılmaya çalışıldığını dile getirmektedir. Ancak bu hususta konuyu Dâru’l-İslam ve Dâru’l-harb kavramlaştırmasıyla ele alarak nispeten daha sert söylemi benimseyen âlimler ile daha esnek yaklaşıma sahip olan âlimlerin bulunduğu yazar nedense hiç işaret etmemekte ve bu durum yazarın kendi bakış açısını Müslüman toplumda sanki genel bir anlayışmış gibi yansıttığı izlenimi

uyandırmaktadır. Oysa yazarın bu hususta âlimler arasındaki her iki eğilimi değerlendirmeye tâbi tutarak kendi tercihini ya da tespitini ortaya koyması daha makul bir tutum olacaktı. Yazar, bu bölümde ayrıca İslam'ın savaş esirlerine muamelesini Eski Ahit'teki hükümlerle karşılaştırmakta ve Kur'an'daki hükümlerin bu noktada daha insanî olduğunu savunmacı bir üslupla anlatmaktadır.

Yazar, altıncı bölümde "İslam'da Hoşgörü" konusuna yer vermekte ve burada İslam'ın ve Müslümanların hoşgörülü, Avrupalıların ise tarihte ve günümüzde ne kadar hoşgörüden yoksun olduklarını çeşitli örneklerle açıklamaktadır. Bu bağlamda kullanılan "tolerans" kavramında zoraki katlanma anlamı bulunmasına karşın, Arapça kökenli "tesâmuh" kavramının "cömertlik" ve "kolaylaştırma" anlamını ihtiva ettiğini dile getirmektedir. İslam'da insanlardan "Adem'in çocukları" diye bahsedilmesinin, Kur'an'ın önceki kitapları tasdik edişinin, Yahudi ve Hristiyanlar için onure edici "Ehl-i Kitab" tabirinin kullanılmasının, Ehl-i Kitâb'ın yiyeceklerinin yenilmesinin ve kadınlarıyla evlenmenin helal oluşu gibi durumların bunu teyit ettiğini belirtmektedir.

Yazar, yedinci bölümde, "Hayat ve Ötesi" başlığıyla varlığın dünya ve ahiret boyutundan, ahirete iman konusunun hem Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hem de tüm peygamberlerin temel meselesi olduğundan, ancak Kur'an'da bu hususun ayrı bir sûre olarak yer almamakla birlikte hemen her bölümde bu konuya atıflar bulunduğu söz etmektedir.

Yazar, sekizinci bölümde Kur'an'da cennet tasvirlerinden söz etmektedir. Bu kavramın Kur'an'da kaç kez ve hangi anlamlarda kullanıldığını anlatmakta, daha sonra ahiret konusunda olduğu gibi bu konuya da Kur'an'da pek çok yerde temas edildiğini ve bu durumun mesajı daha canlı hale getirdiğini dile getirmektedir. Bu arada, cennet tasvirleriyle ilgili yazar, kitapta bazı tercüme hatalarına da değinmektedir.

Yazar, dokuzuncu bölümde Kur'an'da insana ve Allah'a izafe edilen "vech" (yüz) kavramını incelemektedir. Öncelikle yüzün, insan için önemi ve Arap dilinde ve hadislerde "vech" kelimesinin çeşitli kullanımlarından söz ettikten sonra Mutezile ve Eş'ariyye'nin bu husustaki tartışmasına değinmekte, ancak Mâturidî'nin bu bağlamda görüşlerine yer vermemektedir. Daha sonra "Allah'ın vechi" ve takva-insan ilişkisi, konunun Allah'ın ahirette görülüp görülmeyeceği tartışmalarıyla ilgisine işaret etmektedir.

Yazar, onuncu bölümü Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Adem ve Havva kıssasına ayırmaktadır. Bu bölümde tarihsel bir anlatım üslubuna sahip Kitâb-ı Mukaddes'teki bazı ayrıntıların modern zihinlerde bazı soru işaretlerini gündeme getirdiğini, Eski Ahit'teki anlatımın Yeni Ahit'tekine göre daha

etkileyici bir dile sahip olduğunu ve Yeni Ahit'tekine göre problematik ayrıntıları içermediğini anlatmakta ve konunun Kur'an'daki anlatımının Kitâb-ı Mukaddes'in aksine tarihsel olaylar silsilesi biçiminde olmadığını dile getirmektedir.

Yazar, on birinci bölümde Yusuf Kıssası'nın Eski Ahit'te ve Kur'an'da ele alınışını karşılaştırmaktadır. Buna göre, her iki kitapta da olay örgüsü ve sonuçlarının aynı olduğunu; fakat kıssanın işlevi, anlatım tarzı, olayın yaşandığı zaman dilimi ve anlatımdaki sanatsal yön itibarıyla Eski Ahit ve Kur'an'daki Yusuf Kıssası arasında farklılıkların bulunduğunu bildirmektedir.

On ikinci bölüm "Kur'an kendisini açıklıyor: Rahmân sûresi örneği" başlığını taşımaktadır. Yazar, burada "bağlam bilgisi" ve "metinler arasılık yöntemi"nin Kur'an'ı anlamada en faydalı ve verimli yaklaşımlar olduğuna işaret etmekte ve Rahman sûresini bu yöntemleri kullanarak ele alacağını, bu iki yöntemi göz ardı ederek bu sûreyi yorumlayan kimselerin hatalı, yetersiz, temelsiz ve sûrenin ruhuna aykırı açıklamalar ortaya koyduklarını dile getirmektedir. Ayrıca Richard Bell ve John Wansbrough (ö. 2002) gibi Batılı yazarların, bu sûrenin Mezmurlar 136'nın taklidi olduğu yönündeki iddialarını ele alarak çürütmeye çalışmaktadır. Yazar, Kur'an'ın Arabî ve İslamî ilimlerin doğuşuna zemin hazırladığını belirttiikten sonra bu ilimlerden belagatin, özellikle de meânî ve beyan ilimlerinin Kur'an'da apayrı bir yeri olduğunu vurgulamakta, Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi müfessirlerin tefsirlerinde bu durumun görüldüğünü, belagat âlimlerinin durum bağlamını da dikkate aldıklarını anlatmaktadır.

On üçüncü bölümde ise yazar, Kur'an'daki anlatım üsluplarından "iltifât" ve diğer ifade özelliklerinden bahsetmektedir. Anlatımda mütekellim, gâib ve muhâtab sîgaları arasında geçiş yapmak anlamına gelen iltifât üslubuyla ilgili yazar, Theodor Nöldeke'nin (ö. 1930) konuyla ilgili çalışmasında bu üslubun Kur'an'da "nadir" ve "hoş olmayan" bir şekilde yer aldığı yönündeki iddiasına karşı çıkmaktadır. Yazar, Kur'an'daki iltifât üslubu hakkında yazılan belâgat kitaplarıyla İbnu'l-Esîr (ö. 637/1239), Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1391) ve Celâleddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) bu konudaki çalışmalarında sınırlı sayıda örneğin bulunmasının da böyle bir izlenim oluşturulabileceğini, ancak bu hususta Mekkî sûrelerde çok daha fazla örneğin bulunduğu ve bu üslubun Kur'an'ın dinamik anlatım tarzını yansıttığına dikkat çekmektedir.

Sonuç bölümünde de yazar, bu kitaptaki bölüm başlıklarının, bulunduğu çevrede zihin karıştıran bazı meseleler hakkında yaptığı seminer çalışmalarını sonucu oluşturduğunu dile getirmektedir. Bu durumun da, kitabın içerik ve üslubuna dair olumsuz görülebilecek bazı hususları anlaşılabilir kılmakla birlikte konu başlıklarının iyi düzenlendiğini söyleyebilmek zordur.

Yazarın bu çalışmada çok sayıda klasik ve modern kaynaktan yararlandığı görülmektedir. Bunlar arasında en çok yararlandığı eserler; klasik kaynaklardan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, Râzî'nin *Mefâtih*'i, Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ile Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı, modern çalışmalar arasında da Seyyid Kutub'un *Fî zilâli'l-Kur'ân*'ı ve *et-Tasvîru'l-fennî*'si, Subhî es-Sâlih'in *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*'ı, M. A. Draz'ın *el-Medhal ilâ dirâsâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i, Batılı yazarlar arasında da Richard Bell'in *Introduction to the Qur'an*'ı ile Wensick'in *Hadith Concordance*'ından oluşmaktadır. Ancak yazarın özellikle evlilik, boşanma, savaş ve barış gibi konularda fukahânın görüş ve yaklaşımlarına yer vermemesini, bu nedenle de fikhî kaynaklara başvurma ihtiyacı hissetmemesini eleştiriyi hak eden bir husus olarak kaydetmemiz mümkündür.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, bu eser Batılı çevrelere Kur'ân'ı tanıtmayı hedeflemekte ve bu çevrelerde Kur'ân'la ilgili sık sık gündeme getirilen iddiaları cevaplamaya çalışmaktadır. Eser, Müslüman bir yazarın Kur'ân'a yönelik hissiyatını açıkça yansıtmakta ve bu doğrultuda kitabın ana eksenini; Kur'ân'ın eşsiz bir belâgat ve fesâhate sahip olduğu, diğer semavî kitaplar gibi tahrif ve tebdile uğramadığı ve her yönüyle mükemmel bir kitap olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Ancak önsözünde Fazlur Rahman'ın *Major Themes of the Qur'an* adlı çalışmasının devamı ve daha gelişmiş şekli olduğu iddiasıyla kaleme alınan böyle bir eserin daha sonra Fazlur Rahman'a ve onun Kur'ân'ı anlama yöntemi olarak savunduğu tarihselci yaklaşıma olumlu ya da olumsuz yönde hiçbir atıfta bulunmaması anlaşılabilir gibi değildir.